

Carles Salvador (1893-1955). Escriptor, gramàtic, mestre, Emili Casanova i Josep Daniel Climent (Eds.), Acadèmia Valenciana de la Llengua, València, 2016, p. 113-153.

«TOTS SOM FILLS DE LLORENTE». EL LLORENTINISME DE CARLES SALVADOR

Rafael Roca [Universitat de València]

Teodor Llorente i Olivares (1836-1911) és un dels escriptors valencians que més interès ha suscitat al llarg dels darrers cent cinquanta anys. Així, són més d'un centenar els autors que, d'ençà el darrer terç del segle XIX i fins a l'actualitat, li han dedicat múltiples articles d'opinió, anàlisi i crítica, empàtics o hostils.¹ En consonància amb aquesta gran atenció, és possible resseguir-hi, durant tot el segle XX, una línia d'intel·lectuals que, amb solvència i perseverança, es varen dedicar a examinar i divulgar la vida i l'obra del líder i patriarca de la branca valenciana de la Renaixença. Es tracta d'un grup d'estudiosos que la història literària acostuma a qualificar de llorentinistes, i del qual formen part, entre d'altres, intel·lectuals de tanta entitat com ara l'historiador i canonge Josep Sanchis Sivera (1867-1937), que no sols fou col·laborador de Llorente a la redacció de *Las Provincias*, sinó també amic íntim i confessor. Així, pocs dies després de morir el poeta, Sanchis Sivera (1911) publicà una monografia titulada *Biografia del laureado vate Teodoro Llorente Olivares*, que passa per ser la primera aproximació en profunditat a la vida i l'obra de l'autor del *Llibret de versos*, i que encara hui destaca per la gran quantitat de dades que reporta.

Així, seguint l'ordre cronològic, i deixant de banda el seu fill, Teodor Llorente i Falcó (1869-1949), que li dedicà abundants pàgines d'estudi, record i homenatge —entre les quals destaquen els tres primers volums de l'*Epistolari*

1. Comproveu-ho a Roca, ed. 2011: 49-222.

Llorente (1928-1936) i el llibre *Mistral i Llorente. Recull de notícies i impressions* (1932), que aporta nombrosa documentació sobre les relacions del poeta valencià amb el llorejat escriptor i lexicògraf occità—, un llorentinista que també brillà amb llum pròpia fou Miquel Duran de València (1883-1947), que tractava Llorente com a mestre, i que en 1910 li dedicà el seu primer recull poètic, titulat *Cordes vibrants* (1910).² Un quart de segle després, en 1936 i a propòsit del centenari del naixement de Llorente, Duran redactà un article reivindicatiu que portava per títol «El poeta Teodor Llorente, iniciador, a València, de la Renaixença de l'idioma i de les lletres», i en què, entre altres coses, el qualificava com «el Poeta i el Patriarca del País Valencià renaixent» (Duran de València 1936a: 4).³I, també, una biografia divulgativa titulada *Teodor Llorente* que aparegué —segurament durant el mes d'abril— a l'Editorial Barcino, de Barcelona (Duran de València 1936b).

Ocupa, a més, un lloc destacat, entre la nòmina de llorentinistes que varen engalanar el segle xx, l'escriptor Lluís Guarner (1902-1986), que ja en 1929 publicà a Madrid, a la col·lecció *Los Poetas*, la traducció castellana d'una selecció de poemes llorentins. Guarner, que bàsicament focalitzà els seus estudis sobre la Renaixença valenciana en Vicent W. Querol, mai no deixà de banda l'interés per Llorente: durant els darrers anys de la seua vida tornà novament sobre el patriarca valencià per a editar, amb l'ajuda de Francesc Pérez Moragón, el volum *Poesia valenciana completa* de Llorente (1983), que veié la llum de la mà de l'editorial Tres i Quatre. El pròleg que encapçalava aquesta obra, i que mereix ser qualificat de magistral, fou publicat dos anys després a Barcelona, a Edicions 62, amb el títol de *La*

2. La dedicatòria que Miquel Duran féu constar a l'inici de *Cordes vibrants* resa així: «Al venerable mestre precursor de nostre renaixement literari, al Patriarca de les lletres valencianes, al insigne poeta Teodor Llorente, umilment i amb tota l'admiració li ofereixo'ls meus primers versos».

3. L'article aparegué al número 7 de la revista *La República de les Lletres*, gener-març de 1936, que estava dedicat de manera monogràfica a Teodor Llorente.

Renaixença valenciana i Teodor Llorente (Guarner 1985), seguit d'una selecció dels millors poemes llorentins.⁴

Finalment, entre la llarga plèiade d'escriptors que es varen acostar d'una manera més decidida a la vida i l'obra de Llorente, destaca notablement la figura de Carles Salvador i Gimeno (1893-1955), que passa per ser un dels més insignes llorentinistes del segle xx. La seua vinculació envers el patriarca de la Renaixença valenciana és múltiple i intensa, ja que va des de l'admiració lírica i l'estudi pregon i detallat de diversos aspectes bibliogràfics, fins a la preparació d'una antologia poètica de Llorente que veié la llum a l'editorial Sicània de manera pòstuma, en 1958. A banda de l'admiració que sentia per Llorente i Olivares, ben significativa sembla també la relació de col·laboració i amiatat que Salvador mantingué amb el fill i hereu intel·lectual del fundador de *Las Provincias*, Teodor Llorente i Falcó. Una relació que estigué molt mediatitzada pel record de l'autor del *Llibret de versos* i la difusió de la cultura valenciana durant els primers anys de la dictadura franquista, i de la qual es conserven deu documents inèdits en forma d'epístola —pertanyents al període 1935-1949— que transcrivim en apèndix, i als quals ens referirem al llarg del present treball.⁵

D'aquesta manera, i segons que ell mateix assegurà a la conferència «Llorente i els infants», redactada en 1944 i llegida en 1948, el primer con-

4. Trobe significatiu assenyalar que Guarner encapçalà aquell volum amb la següent dedicatòria: «En record del meu benvolgut nebot Manuel Sanchis Guarner, primer catedràtic de Lingüística Valenciana a la nostra Universitat». Sobretot tenint en compte que Sanchis Guarner, mort quatre anys abans, fou un dels estudiosos valencians del segle xx que més treballs dedicà a la Renaixença; i que, com ha recordat recentment Francesc Pérez Moragón en un escrit que a hores d'ara es troba en premsa, tingué una actuació decisiva per tal d'aconseguir que la família Llorente acceptara d'editar, en 1983 i a l'editorial Tres i Quatre, «marcada pel signe ignominiós del catalanisme», el volum *Poesia valenciana completa*.

5. Els originals de sis d'aquestes cartes, les que varen ser redactades per Carles Salvador i adreçades a Teodor Llorente i Falcó, es conserven a l'Arxiu Biblioteca Llorente. Les altres tres, redactades per Llorente i Falcó, es conserven a l'Arxiu Carles Salvador. Vull agrair tant als descendents de la família Llorente com a Lydia Tena, directora de l'Arxiu Carles Salvador, l'amabilitat que han manifestat facilitant-me l'accés a aquests documents.

tacte que Carles Salvador tingué amb la poètica llorentina es produí a l'inici de l'adolescència, és a dir, en una època crucial per a la seua formació:

Jo eixia aleshores de la infantesa i em sabia de memòria algunes poesies llorentines. Aquell exemplar [del *Llibret de versos*] aprofità, al menys, per a què jo aprenguera de llegir la meua llengua materna i em trasbalsara anímicament. Em feia sentir. La meua vida d'infant s'hi trobava reflectida en alguna composició. Era com si jo mateix haguera escrit aquells versos o que aquells versos hagueren estat escrits per a mi sol. [López-Pampló 2012: 173]

Això permeté a Vicent Simbor (1983: 139) afirmar que «Carles Salvador mantingué des del seu despertar poètic una devoció entusiasta per Teodor Llorente que no minvà al llarg de tota la seua vida»; i a Gonçal López-Pampló (2012: 153), que, en el «desvetllament vital i artístic» de Salvador, «l'obra de Llorente juga un paper fonamental, no només perquè es converteix en la primera porta d'accés a la literatura en català, sinó perquè conté una sèrie d'elements que el commouen, que el *fan sentir*, en particular aquells lligats a la descripció de la infantesa».

En aquest sentit, no hi ha dubte que, en un primer moment, la lírica llorentina tingué una gran influència sobre la de Salvador (com, de fet, passà també amb la de la resta de poetes valencians de les dues primeres dècades del segle xx: Miquel Duran de València, Daniel Martínez Ferrando, Jacint M. Mustieles i Josep Maria Bayarri, entre d'altres); fins al punt que, tal com assenyala Simbor (1983: 138) en referència a la primera etapa de la producció poètica salvadoriana,

hom la podria datar de 1913 a 1923 i es caracteritzaria per la forta admiració i influència de Teodor Llorente i per seguir una temàtica i uns recursos poètics que encaixarien plenament en la Generació de 1909. Temes romàntico-decadents, influència epidèrmica del Modernisme, temes patriòtics i temes directament heretats de Llorente, com la visió idealitzada de la natura, les escenes familiars, etc.

Per tant, no ha de ser casual que, quan tenia 24 anys, Salvador redactara un breu poema d'homenatge a qui sens dubte devia ser el seu principal referent líric; una composició titulada «Al poeta En Teodor Llorente», signada a Benassal el 3 de juny de 1917 i il·lustrada segurament per algun amic o conegut —que no és possible d'identificar— que signà com a «BA». Aquesta poesia, conservada a l'Arxiu Carles Salvador, restà inèdita fins al 1983, en què fou donada a la llum pública per Vicent Simbor (1983: 145), i diu així:

Ja haveu finat i vostr'ànima
és lo far qu'a port ens guia.
Sou de la Valenciana
l'orgull; de la Poesia,
una exaltació magnànima.
¡Reb mon cor en aquest dia!

Aquest apassionament o «exaltació» llorentins encara devien romandre intactes poc més de quatre anys després, en gener de 1922, quan des de les pàgines de la publicació *Libertad* Salvador qualificà l'autor del *Llibret de versos* com a «síntesi d'un moment espiritual de país». I assegurà: «Llorente és com Mistral a Provença i com Maragall a Catalunya: una fita àuria» (Simbor, ed. 2000: 216).

Amb tot, és molt probable que, durant aquell temps, el mestre de Benassal ja haguera iniciat un procés de separació-superació de la lírica llorentina; ja que, al cap de dotze mesos, en 1923, apareixia *Plàstic*, el seu primer recull poètic, en què donava mostres d'haver descobert els nous corrents lírics que impregnaven la poesia catalana. En opinió de Simbor (1983: 139), des de 1923 fins a 1934 s'estén el període de plenitud de la lírica salvadoriana, que «és l'etapa de ruptura amb el llorentinisme, que no amb Llorente, i d'incorporació de les revolucionàries solucions poètiques simbolistes i, molt epidèrmicament, avantguardistes».

Abona aquesta teoria —inqüestionable, d'altra banda— el fet que, al si de *Plàstic*, trobem la composició «Barraques», que, com també ha assenyalat

Simbor (2012: 114), representa «un simple i ben emfàtic comiat a la pràctica poètica desfasada [representada per la lírica de la Renaixença] i una aposta pel renovellament i l'actualització». D'aquesta manera, el poema «Barraques» significaria la superació —l'*adéu*— d'una vella forma de compondre lírica, que estaria representada per «La barraca» (1883), un dels poemes llorentins més simbòlics i festejats. «Barraques» diu així:

Aneu-vos-en, vosaltres,
les típiques barraques
de l'horta lluminosa
gentil i esmeragdina.

Deixeu que en vostre lloc
aixequen els paletes
les cases llauradores
mester dels temps moderns.

Aneu-vos-en, barraques,
vosaltres que sou filles,
d'un viure primitiu,

i resten vostres línies
solsment en l'Art pictòrica
per ésser un record.

En opinió de Simbor (2012: 114-115), en aquests versos

les barraques ja no representen el lloc edènic per als nous valencians de ben entrat el segle xx, [...] sinó el retard social i, vicàriament, artístic. I és ací on volia arribar: les barraques no hi són més que la representació inconfusible d'una pràctica poètica anacrònica i buida, que s'ha esgotat en la repetició acrítica durant quatre dècades. Els tirs, cal repetir-ho, no anaven contra el líder renaixentista [Llorente], no sols considerat innocent de la beneiteria poètica dels futurs conterrànies, sinó, al contrari, admirat sense fissures. Era el primer avís d'alerta de la campanya de revolta poètica.

Així és: Salvador atacava els sequaços del llorentinisme, no l'iniciador i patriarca. I segurament per això, en agost de 1929, a l'article «Colps d'escut i de sageta», que fou publicat a la revista *Taula de Lletres Valencianes*, asseverava: «Denunciem com antiquats els copiadors de Llorente, d'Escalante, d'Antoni de Cidon i de *La Traca*». De fet, per aquella època, la seua admiració per Llorente continuava intacta, i una de les proves més evidents la trobem a l'article titulat «Teodor Llorente», que quatre mesos abans, el 16 d'abril de 1929, publicà a la secció «Glosari» del *Diario de la Mañana* de Castelló de la Plana amb motiu de l'aparició del primer volum de l'*Epistolari Llorente*. Una breu i eloqüent glossa —que reproduïm en apèndix— que Salvador iniciava afirmant que «aquest poeta valencià del segle passat és ple d'interés encara». I això, per cert, no li impedia atacar els llorentinistes mediocres —«la freda colla de rimadors carrinclons»— i assegurar que «ben lluny d[e] l'estètica llorentina estem nosaltres, els poetes de avanguardia. Ben lluny, naturalment». I a continuació, i malgrat això —i ací està el quid de la qüestió—, «però vullgues o no vullgues, tots som fills de Llorente». Salvador no amagava res, i, en consonància amb la seua composició «Barraques», asseverava que «nosaltres alcem un altar a la poesia “La Barraca” i al mateix temps enderroquem —mentalment— totes les barraques de l'horta». Per a finalitzar, amb un to de forta càrrega social, que «nosaltres, tot declarant que el llaurador no mereix viure en una barraca de fang i pallús, sinó en una bona casa de llaurador, seguim estimant a Teodor Llorente com a pare de poetes valencians».

Per tant, encara que durant el període 1923-1934 Carles Salvador es distancià de l'estètica llorentina, el que mai no amagà fou la seua simpatia i admiració per Llorente. I, de fet, en plena Segona República, davant de la proximitat del centenari del naixement del líder de la Renaixença valenciana, que s'esqueia el 1936, reactivà i avivà novament el seu interès envers l'autor del *Llibret de versos*; ara, però, Salvador no ho feia tant en qualitat de creador, o poeta, sinó de divulgador i estudiós de la lírica llorentina.

D'aquesta manera, sabem que el 13 de maig de 1935 el mestre de Benasal participà, a Barcelona, en un programa de ràdio en el qual va llegir unes *quartilles* d'aproximació a la vida i l'obra de Llorente —quartilles que, de fet, conformen la major part del pròleg amb què anys després encapçalà l'*Antologia poètica* de Llorente que publicà Sicània en 1958— i una selecció de poesies de l'autor.⁶ Trenta dies després, el 12 de juny de 1935, Llorente i Falcó li escrivia per a dir-li, entre altres coses, que «ab molt de gust li envie la poesia de mon pare que V. me demana». I a finals d'any, el 22 de novembre de 1935, era Salvador qui adreçava una carta al fill del poeta en què li assegurava que ja havia «corregit les proves d'impremta que m'haveu enviat. Espere noves proves per a seguir treballant». A quines proves devia referir-se? Sens dubte, a les del volum *Poesies valencianes escrites per Teodor Llorente*, que Llorente i Falcó preparà per al centenari del naixement del seu pare. Un llibre que veié la llum durant les primeres setmanes de 1936 a l'establiment tipogràfic de Federico Doménech, i per a la revisió del qual no hi ha dubte que degué comptar amb l'ajuda a Carles Salvador.

En donen la pista i la certesa, d'aquesta col·laboració, tres circumstàncies: 1) la proximitat entre la data de redacció de la carta i la de l'aparició del volum; 2) el fet que Salvador hi faça també referència, al llarg de l'epístola, a una breu «Advertència preliminar» (que ha de ser la mateixa que encapçala el volum *Poesies valencianes*): «L'Advertència preliminar ha eixit bastant defectuosa de caixes i com què val la pena de refer-la i no és gens llarga l'he transcrita de nou per a què la composes novament. Li aconselle que ho faça

6. En una de les notes a peu de pàgina que acompanyava aquell text, que fou publicat a *Las Provincias* el 9 de juny de 1935, es podia llegir: «Les presents quartilles foren radiades el dia 13 de l'actual, per l'emisora E A J-15 de Barcelona (Ràdio Associació de Catalunya), seguides d'una selecció [sic] de poesies de Llorente, feta, també, per Carles Salvador». D'altra banda, a la secció «Valencia al día» del número de *Las Provincias* corresponent al 29 de desembre de 1948, s'afirmava: «Ese mismo año pronunció por radio, en Barcelona, un estudio crítico y biográfico de Llorente más una selección de sus poesías» (López-Pampló 2012: 163). Per error, però, en 1948 *Las Provincias* situava aquella retransmissió en 1936, quan en realitat tingué lloc un any abans, com acabem de dir.

així perquè ni el regent va a poder-se entendre»; i 3) que, dotze anys després, el 29 de desembre de 1948 —a propòsit de la conferència «Llorente i els infants»—, el diari *Las Provincias* recordara que Carles Salvador «intervino en la edición del volumen “Poesies valencianes”, de la editorial F. Doménech» (López-Pampló 2012: 163).

D'altra banda, a aquella mateixa carta també es pot llegir: «Si no ho pren a mal podria enviar-me les quartilles de la biografia del vostre il·lustre pare abans de compondre per retocar-les si fera falta. (Aniran en valencià, veritat?)». I com que *Poesies valencianes* es tanca amb unes línies biogràfiques de Llorente —«traduit del *Almanaque de Las Provincias*, any 1912», segons que hi consta—, crec que podem deduir, sense por a equivocar-nos, que el traductor d'aquell text fou Carles Salvador. A propòsit del volum, i abans de tractar altres temes, l'epístola del 22 de novembre de 1935 encara afegia: «Com pot vore l'ortografia de les poesies no la retoque, tal com vàrem quedar».

Mes i mig després de la redacció d'aquella carta, el 9 de gener de 1936 i durant el seu discurs d'entrada al Centre de Cultura Valenciana —que posteriorment fou publicat en format opuscle i amb el títol de *Qüestions de llenguatge*—, Salvador al·ludia novament a Llorente, en afirmar que

des del valencià dels primers temps de la Renaixença fins avui, si bé el camí ha estat llarg, està també ple de guanyes. D'aquell valencià de Bernat i Baldoví, per exemple, ple de podridures, al valencià de Teodor Llorente, una passa enorme fou donada; però, si comparem el valencià de *El Mole*, la revista de 1837, amb el valencià literari d'ara, la passa deixa d'ésser enorme per a transformar-se en una manera nova d'acaminar. [Simbor, ed. 2000: 202]

Al cap de poques setmanes, i ja en plena celebració del centenari llorentí, veié la llum el número 7 de la revista *La República de les Lletres*, que estava dedicat íntegrament a Llorente, i en el qual col·laboraren alguns dels escriptors més destacats del moment: Miquel Duran de València —que segurament en fou el coordinador—, Vicent Calvo-Acàcio, Eduard López

Chavarri, Francesc Almela i Vives, Enric Duran i Tortajada, Carles Salvador, Daniel Martínez Ferrando, Martí Martell i Ernest Martínez Ferrando. És a dir, el bo i millor de les generacions de 1909 i 1930. Per la seua banda, Salvador hi publicà un article titulat «Llorente i l'idioma», un text que, en opinió de Gonçal López-Pampló (2012: 157), representa «una de les seues millors aproximacions a l'obra de l'autor del *Llibret de versos*, ja que, a banda de posar l'accent en la seua dimensió “cabdal, patriarcal, de nostre ja invencible moviment literari”, analitza, amb molt de detall, les característiques estilístiques de la seua poesia».

Des de la seua condició de gramàtic i impulsor de les Normes ortogràfiques de Castelló de la Plana (Pitarch 1994), Salvador hi qualificava Llorente com «un enamorat de la llengua vernacle», a qui «el cor li dicta les paraules amoroses a València i al seu parlar popular». I continuava:

D'un costat Llorente té una llengua viva als llavis del poble que la parla contínuament i que és d'on ell la replega per fer-la literària. D'altre costat té els poetes catalans que la conreen, la influència dels quals és manifesta. Però en el fons hi ha una veritat que hem de fer resaltar: Llorente no té regla ni llei per a escriure en valencià fora dels batecs del seu cor, fora del seu instint, fora de la seua racialitat. [Salvador 1936a: 22]

A més, hi destacava la gran tasca de depuració lingüística —bàsicament d'eliminació de castellanismes— que el poeta havia portat a terme:

Aquest instint li fa comprendre que les grafies per al valencià no poden ésser les mateixes que usa per al castellà, i adopta, i defensa, l'ortografia tradicional. Aquest mateix instint li fa vore que en el llenguatge parlat hi ha massa castellanismes, els quals no deuen usar-se en les composicions literàries. Però ell vol escriure per al poble, no per a un grup; vol que el poble se'n adone de les belleses de la literatura valenciana i d'ací ve l'acompliment de la seua gran missió: no encarcerar les seues poesies, no deixar vulgars les seues composicions. I a fe que reïx. El seu *Llibret de versos* és una pedrera de mots vivents. [Salvador 1936a: 22]

És, a la fi, aquella mateixa voluntat de formar «una poesia lliterària y popular ensemps, que agrade en les Acadèmies y Atheneus, y siga compresa y sentida per la gent que té per llengua seva la valenciana» a què feia referència Llorente (1885: 11) en l'endreuça al seu *Llibret de versos*.

Finalment, després de fer una repassada més o menys intensa a la seua lírica, conclouïa que Llorente «construí, diftongà, doncs, a la manera de Castella, segons el geni de la llengua oficial, no segons la tradició i el geni del nostre idioma, però se sentí valencià i això és el que ara compta. L'idioma, a les seues mans es redreçà, amb tot, tant com va ésser possible». Un balanç lingüístic ben positiu, per tant. I no només lingüístic, ja que també hi continuava:

A la lira de les tres cordes —i usem la imatge que tan cara li era— va arrancar-li els sons més tendres, els sons més càlids i els sons més arborats, mostrant a connaturals i a forasters les possibilitats literàries en què es trobava la llengua del poble per a iniciar una Renaixença que de les lletres havia de passar, en pocs anys, a un renaixement polític a l'ensem que cultural. [Salvador 1936a: 23]

El següent text llorentí de Carles Salvador fou redactat, novament, a propòsit del centenari, i aparegué publicat al número d'*Acció* corresponent a l'11 d'abril de 1936.⁷ Es tracta d'una ressenya de la biografia *Teodor Llorente* que, com hem dit abans, publicà el seu amic i company Miquel Duran de València a l'Editorial Barcino. Salvador, que rebia el treball amb entusiasme, explicava que aquella biografia «era més que necessària, precisa», cosa que afirmava pensant, sobretot, en les novelles generacions: «Els joves d'ara no saben prou qui és Teodor Llorente [...]. Cal conèixer tota la seua obra escrita, els seus discursos i parlaments i la seua correspondència particular per concretar i definir el criteri patriòtic de l'autor del poema "La barraca"». Un buit que, en la seua opinió, omplia satisfactòriament la biografia redactada per Duran de València, que demostrava que la labor lingüística i literària

7. Ha sigut recentment reproduït per Vicent Simbor (ed. 2000: 250-252).

de Llorente havia reeixit «plenament. [...] I no sols reïx, ans triomfa. Car la seua veu troba ressò; produïx la segona renaixença amb l'aparició dels poetes Duran, Martínez Ferrando i Mustieles». De manera que «el patriarcalisme de Llorente es fa efectiu perquè tots els poetes valencians, floralescos o no, s'han abeurat en la seua obra poètica i han tingut com a mestre aquest gran despertador de la lírica valenciana» (Simbor, ed. 2000: 251).

Així mateix, Salvador també hi assegurava que, «si bé Llorente no sentí la política valencianista com la senten quasi bé tots els poetes actuals, sentí no obstant això la unitat de l'idioma». I això malgrat que «el caràcter netament literari que el poeta volgué donar a la Renaixença era equivocat i així ho reconegué ell mateix». Amb tot, asseverava que «no és hora d'inquirir si Llorente encertava», sinó de «recordar, després de la biografia que ens ha suggerit aquesta nota, que Llorente, en morir, tenia una fe cega en la joventut valencianista, en la que no solament escrivia poemes en la llengua nacional, sinó en la que entre cant i poema despertava el sentiment patri del poble adormit». Per a concloure que «sense Llorente ningú no s'explicaria l'existència dels poetes actuals»; i que la biografia de Miquel Duran de València presentava «el Llorente que més ens hem d'estimar» (Simbor, ed. 2000: 252).

Més i mig després, el 26 de maig de 1936, apareixia un nou article de Salvador —aquesta vegada a *Las Provincias*— que tenia l'autor del *Llibret de versos* com a protagonista. Es tractava de la ressenya al volum *Poesies valencianes de Teodor Llorente*, que, segons s'hi afirmava, «fon posat a la venda en la darrera Diada del Llibre» (Salvador 1936c). El mestre de Benassal hi destacava les vint-i-cinc poesies inèdites o desconegudes que, a diferència de l'anterior edició llorentina, incorporava el volum; i assegurava que, malgrat haver estat qualificades per l'autor com a «defectuoses o de poca importància», en realitat «no deixen d'ésser importants». Per tal de destacar-ne el valor, o la significació, en comentava una: la titulada «Ple de sospirs el pit», de 1856, que qualificava com a «versos d'enamorat». «Per llegir-la i per fruitir

totes les seues belletats val la pena posseir el volum “Poesies Valencianes”. Ella és una joia de totes les altres joies tan sabudes i tan conegudes», concloïa.

El llorentinisme, que sempre havia inspirat l'obra i l'actuació de Carles Salvador, i que quedà aparcat a partir de 1922-1923, revifà —ja ho veiem— amb força a partir de 1935, davant la proximitat del centenari del naixement de Teodor Llorente. I prengué una nova morfologia amb motiu de la Guerra Civil i la instauració de la dictadura franquista, el moment en què, juntament amb el seu amic i company Enric Navarro Borràs, Salvador preconitzà el que, en endavant, es coneixeria com un «retorn a Llorente»: «Un retorn a les formes acadèmiques i als temes sentimentals oblidant un poc els cerebralismes que tant afortunadament havien remogut les aigües pútrides de les composicions de certamen però que no havien estat massa acceptades pel poble», tal com ell mateix explicaria a l'inici de la conferència «Llorente i els infants», redactada en 1944 i llegida el 30 de desembre de 1948 al Centre de Cultura Valenciana (López-Pampló 2012: 172). Sens dubte, aquella era una estratègia que perseguia l'acostament dels valencians a la pròpia literatura en una època —l'inici del franquisme— especialment dura i repressiva per a la llengua i la cultura catalanes. Perquè, de fet, Carles Salvador «entenia que l'escriptura “senzilla” seria una vacuna per a la cultura nostrada, amenaçada per les contínues agressions; el talismà que permetria conservar l'adhesió del poble» (Blasco 1981).

Segons recordaria l'autoproclamat «polític de l'idioma», de tot això en parlaven, ell i Navarro Borràs, l'any 1942. Siga com siga, en 1941 Salvador ja tenia redactat un treball titulat «La zoologia i la botànica en les poesies de Llorente», un resum del qual veuria la llum a l'*Almanaque Las Provincias* per a 1942.⁸ Així ho declarava el mateix autor: «Nosaltres, en aquestes quartilles no volem donar sinó un tast del nostre estudi, massa llarg per al caràcter de

8. Al Repositori de la UJI es conserven tretze fulls manuscrits, encapçalats del títol «La botànica i la zoologia de Teodor Llorente» i amb diversos fragments de poemes llorentins que, sens dubte, ha de ser un document de treball elaborat per Carles Salvador mentre preparava aquest estudi.

l'ALMANAC. Potser algun dia i en una publicació més apropòsit el publiquem amb total la seua vasta integritat [*sic*]» (Salvador 1941: 106); i així ho recollia també el comentari, ja esmentat, de *Las Provincias* corresponent al 29 de desembre de 1948: «Ha hecho un minucioso y detallado estudio sobre “La zoología i la botànica en les poesies de Llorente”, del que publicó un resumen en uno de los últimos Almanagues de *Las Provincias*».

El primer que hi feia Salvador, en el transcurs de la versió publicada d'aquell treball, era destacar l'objectivitat, la musicalitat, la cordialitat i el sentimentalisme que posseïa la lírica de l'autor de «La barraca». Per a, seguidament, afirmar que «la millor obra llorentina no està escrita en versos eloqüents, rotundes [*sic*] i emfàtics, carregats de principis morals i patriòtics, sinó en versos clars i senzills, harmoniosos i musicals —lírics— en els que el paisatge és el nervi; un nervi romàntic, no delinqüescent i decadent, ans vigorós i racialment acompatat a les tendències artístiques de l'època» (Salvador 1941: 105), que és una idea, per cert, que lliga perfectament amb la que, en els nostres dies, ha expressat l'escriptor Josep Piera (2012), en afirmar que la millor lírica de Llorente és la que canta la «bella humil», la que poetitza les coses i les situacions més senzilles i quotidianes de la vida, com ara un paisatge, una edificació rural o la fulla d'un arbre que cau. El propòsit concret del mestre de Benassal, ja ho sabem, era estudiar «amorosament» dues constants temàtiques: «la zoologia i la botànica que omplin, tan graciosament i tan amplament, la poesia llorentina» (Salvador 1941: 105).

Així, asseverava que «el vocabulari de la flora és més complet que no el de la fauna», i que, «al costat dels noms dels animals casolans», hi trobem «mamífers o aus, habitants de llunyanes terres»; i això sense oblidar «els animals marins», reals o fabulosos. Pel que fa a la flora, afirmava que «tota la tendror llorentina sembla estar vinculada a la botànica», on trobem, «veritablement, una abundor, una exuberància netament mediterrànea, valenciana» (Salvador 1941: 106). Diversos exemples —extrets d'entre *centenars*— li servien per a reforçar una i l'altra idea; i per a concloure que «Llorente és un apassionat de la flora i de la

fauna» (Salvador 1941: 107), tot assegurant que el *tast* que oferia tenia com a objectiu final convidar el lector a «entrar a gaudir de la frondositat vegetal i animal en la temàtica del nostre patriarca líric» (Salvador 1941: 109).

Tal com hem anat repetint, durant l'inici de la dècada dels anys quaranta, Enric Navarro Borràs i Carles Salvador, que pocs anys abans havien militat en l'Avantguardisme líric, es plantejaren, «condicionats per la conjuntura política dels primers anys de postguerra, la necessitat de substituir les experiències renovadores anteriors [...] per un tipus de producció literària accessible a la majoria i que no trencàs les expectatives d'una lectura o recepció popular», tal com va afirmar Santi Cortés (1995: 230). Es tractava, efectivament, d'un retorn a la poesia de Llorente—entesa com a cim de la lírica valenciana més popular i sentimental— «com a estratègia per a acostar els valencians a la seua pròpia literatura», ja que fou enunciat «en el moment més advers de la postguerra, és a dir, en plena política de repressió social, lingüística i cultural» (López-Pampló 2012: 158). Les paraules de Salvador no podrien ser més eloqüents, en aquest sentit:

¿Valdria iniciar un retorn a les formes acadèmiques i als temes sentimentals oblidant un poc el cerebralisme que tant afortunadament havien remogut les aigües pútrides de les composicions de certamen però que no havien estat massa acceptades pel poble i, a més a més, havien sofert un col·lapse? Tornar a Llorente, tornar als començaments de la Renaixença, i seguir els camins poètics gramaticalment nets, potser fóra bo. Tornar a Llorente per a llegir-lo atentament, estudiant-lo com en una càtedra de poesia. [López-Pampló 2012: 172]

Per a un major coneixement del contingut de la conferència «Llorente i els infants», i també de les circumstàncies i els objectius amb què fou pronunciada, remet el lector a l'excel·lent treball de Gonçal López-Pampló (2012), en què aquell text fou analitzat i transcrit per primera vegada. De fet, a l'abundant informació reportada per aquest estudiós únicament he d'afegir que, gràcies a la nota que, a manera de postdata, recull la carta que

Salvador envià a Llorente i Falcó l'11 de juliol de 1944, sabem que, aquells dies, el mestre de Benassal es trobava en plena redacció del treball; i que, en principi, la destinació del text era l'*Almanaque Las Provincias*. El comentari diu així: «Us anuncie un treball, per a l'Almanac, que estic redactant: “Els infants en la poesia valenciana de Llorente”».

Sens dubte, l'estudi «Llorente i els infants», en què Salvador exposa i comenta «la manera que té la poesia de Llorente de retratar els xiquets i tot el que envolta aquesta etapa de la vida» (López-Pampló 2012: 166), fou un dels principals exponents del «retorn a Llorente» —qualificat com a neo-popularisme per Ricard Blasco (1981)— que impulsà i practicà Carles Salvador. Però no l'únic, ja que en aquesta mateixa línia d'actuació s'han de situar algunes de les activitats que, com hem vist, desenvolupà a partir dels anys 1935-1936; i també de moltes altres que portà a terme fins a la vespra de la seua defunció, com ara: l'antologia poètica llorentina que finalitzà en 1946, tot i que no veié la llum fins a 1958; la segona ressenya al volum *Poesies valencianes de Teodor Llorente* (1936), que aparegué a *Las Provincias* el 26 d'abril de 1947; l'entrada en 1948 a Lo Rat Penat, aleshores presidit per Manuel González Martí, «que el feu President de la Secció de Literatura i Filologia en la Junta Directiva que va prendre possessió oficialment el 8 de gener de 1949. Secció des de la qual organitzà els cursos orals, primer, i els cursos per correspondència, després» (Simbor 1983: 87); i el pròleg al poemari *Fulles al vent* (1951), de Lluís Laporta, que quaranta anys enrere havia estat alumne seu a l'escola d'Aielo de Malferit.

Pel que fa a l'antologia llorentina, és molt probable que Salvador ja la tinguera al cap en maig de 1935, quan, com sabem, féu lectura radiofònica a Barcelona d'un breu estudi crític i biogràfic de Llorente i d'una succinta selecció de poesies. Que el text publicat al diari que dirigia Llorente i Falcó (Salvador 1935) siga coincident amb més de la meitat del pròleg que finalment encapçalà el volum editat per Sicània dona peu a pensar que és quasi segur que aquell primigeni estudi i la col·lecció de composicions que l'acompanyaven esdevingueren l'embrió de l'*Antologia poètica* llorentina

que, finalment, fou editada en 1958. Un volum, d'altra banda, que ell mateix s'ocupà de publicitar en 1944 a través de l'article titulat «Per a una antologia llorentina», que veié la llum a l'*Almanaque Las Provincias* en el moment, deia Salvador (1944: 241), en què «s'acomplixen els seixanta anys, al menys, en què fon terminat d'escriure aquell volum que tanta importància ha tingut per a la poesia valenciana», és a dir, el *Llibret de versos*.

Així, el mestre de Benassal hi explicava que 1936 hauria d'haver «estat l'any d'una edició antològica llorentina»; que la Junta de l'Homenatge «tenia fet el criteri sobre la transcripció de les poesies que havien de formar l'antologia»; i que «en una revista de la màxima solvència literària [*La República de les Lletres*] es publicaren algunes poesies de Llorente segons aquell criteri». Però «la guerra impedí l'edició. I ara, al cap de vuit anys llargs [...], res no ens impedeix de dir quines són les [composicions] que, si ens encarregaven de fer-la, presentariem a l'editor». Salvador, és evident, es reivindicava, mirava de vendre un producte cultural que segurament ja tenia enllestit, o pràcticament. Per això, i malgrat reconèixer que «tots els literats s'han de llegir en les seues obres completes», destacava la vàlua de les antologies en general i de la llorentina en particular. I, tot seguit, ofería un llistat amb els trenta-cinc «títols de les poesies de Llorente que formarien la nostra antologia llorentina i que editariem si ens fóra possible». Uns títols i un ordre que coincideixen plenament amb els que integraren l'*Antologia poètica* editada per Sicània. Finalment, Salvador (1944: 243) hi reproduïa la composició «La Fulla. Imitació d'Arnault» com a «mostra del criteri de transcripció i adaptació a l'ortografia moderna d'una poesia de les incloses en la llista anterior».

Ve en suport de la idea que el 1944 el mestre de Benassal ja tenia aquella antologia realitzada el fet que, com ha remarcat Gonçal López-Pampló (2012: 168), durant la conferència «Llorente i els infants», «encara que en tot moment Salvador remet a l'edició de les *Poesies valencianes* de 1936 [...], el cert és que les citacions no són fidels, sinó que incorporen una sèrie d'actualitzacions ortogràfiques i fins i tot lèxiques que anuncien les versions que

trobarem en l'antologia de Sicània». Això permet a aquest estudiós concloure que, «sens dubte, els processos d'elaboració d'ambdós treballs no només foren paral·lels, sinó que formaven part del mateix projecte de l'autor».

Pel que fa a la segona ressenya al volum *Poesies valencianes* (1936) —subtitulat *Obras completas de Teodoro Llorente*, i en la preparació del qual, com sabem, havia participat—, Salvador (1947) se'n sorprenia que, onze anys després d'editat, aquella obra no s'haguera esgotat; i encara que reconeixia que «en este tiempo nuestra historia ha sido densa y ha habido pocos resquicios por donde pudiera llegar la voz suave y tierna de este altísimo poeta a los espíritus en calma», trobava com a explicació que s'havia produït un tall en la transmissió de l'obra llorentina:

Las últimas promociones de lectores de versos no conocen a Llorente de una manera directa, substantiva. Los jóvenes conocen a Llorente por referencias, por los adjetivos que se le aplican en las citas de los articulistas que tratan sobre literatura, sobre poesía valenciana. Y habría que conocerle por la lectura directa de sus composiciones.

En aquest sentit, considerava que, en els darrers anys, «la poesía valenciana ha seguido nuevos caminos», i que «poetas de la escuela llorentina no queda más que uno: Enrique Durán y Tortajada. Los otros, llevados de nuevas tendencias y con personalidad definida y distinta cada uno, cantan sus temas líricos un tanto apartados de lo que se ha llamado llorentismo». I per a exemplificar-ho exposava un llistat amb catorze poemaris que s'havien publicat d'ençà 1939, i que, juntament amb d'altres que estaven «en prensa y preparación», demostrava «que la poesía en nuestra lengua vernácula interesa, que tiene un público».

Tot això li servia per a reprendre l'objectiu final de l'article: remarcar l'im prescindible coneixement de l'obra poètica de Llorente a través de la lectura del volum *Poesies valencianes*: «Es necesario que los valencianos vuelvan los ojos a Llorente, que lean a Llorente, que saboreen las delicadezas de la lira de Llorente. [...] Y este exacto conocimiento de Llorente solo se puede

obtenir con el volumen de sus poesías valencianas completas en la mano». Cosa que li permetia una de les formulacions més clares i expressives del seu ja vell, estratègic i resistent «retorn a Llorente», aquesta vegada especialment adreçada als poetes joves:

Volver a Llorente. Volver al sentimiento. Volver al corazón. Es claro que el poeta que tenga más cerebro que corazón no podrá virar hacia la sencillez y la claridad y habrá de perquisar sus lirismos en otras fuentes, tendrá que resolver sus inspiraciones en cerebralismos que si son cálidos al producirse, quedan a flor de piel del lector y resultan solamente brillantes imágenes, originalismos verbales, flores sin emoción sentimental traslaticia. Y no afirmamos con ello que estas escuelas no son poéticas, porque negaríamos buena parte de nuestra obra personal que más nos orgullece. Afirmamos que son escuelas que entendemos es conveniente que se cultiven para que la literatura valenciana no adolezca de vacíos estilísticos. Lo que afirmamos también es que las escuelas poéticas del sentimiento tienen una mayor aceptación de lectura, y teniéndola, no comprendemos como un gran poeta como Llorente, que tiene un volumen de sus poesías completas a la venta durante diez años largos, tarde tanto tiempo a agotar la edición.

En 1947 Carles Salvador, que havia dedicat tota la seua vida a l'ensenyament de la llengua i el conreu de la literatura, devia sentir-se desubicat, tant des d'un punt de vista sociopolític com cultural. La nova generació de poetes valencians, fills d'una altra època, mostraven interessos i centres d'atenció diferents dels seus; i no sols no varen fer massa cas de les paraules i consells de Salvador, sinó que fins i tot hi hagué qui reaccionà de manera airada, com després comprovarem.

Pel que fa a l'entrada de Carles Salvador a Lo Rat Penat, l'única entitat valencianista que permeté el franquisme, i el seu nomenament com a president de la Secció de Literatura i Filologia, cal dir, primer de tot, que es veié afavorida per la presidència de Manuel González Martí, que «havia obert

les portes de l'entitat». I, també, que no es produí en solitari, sinó juntament amb altres destacats valencianistes, «els quals, tal com havien fet durant la República i la guerra, es lliuraven també a la postguerra a la tasca irrenunciable i sacrificadíssima de revifar el patriotisme valencià» (Cortés 2006: 24). Es tractava d'intel·lectuals com ara Enric Soler i Godes, Josep Giner, Ricard Sanmartín, Francesc Ferrer Pastor, Enric Valor i d'altres, que desenvoluparen el seu treball, «cal no oblidar-ho, sota el domini d'un sistema polític repressiu que podia haver-los reportat penes i maldecaps, quan no l'expulsió del lloc de treball o episodis de persecució i fins i tot l'empresonament. El promotor, lògicament, fou Carles Salvador» (Cortés 2006: 24).

«Abans d'integrar-se», continua Santi Cortés (2006: 24-25),

sospesaren els ets i els uts, eren temps difícils i tot i que calia aprofitar les esclatxes, Lo Rat Penat no deixava de ser un organisme sospitós, incardinat en una política de col·laboració amb el franquisme, d'ací que concités poc d'entusiasme i molta indignació. Però la disjuntiva era clara: o continuar passius en una espera interminable o posar-se a caminar. I l'ingrés constituïa l'única possibilitat de superar l'aïllament i d'encetar una acció cultural i d'alfabetització de la pròpia llengua que arribés a tots els indrets del país [...]. Doncs bé, la afiliació de Carles Salvador i el seu grup no s'entén si no és per les contrapartides que podien assolir.

D'aquesta manera, és evident que l'entrada de Salvador a la societat ratpenatista ha de ser interpretada com un intent de *salvar els mobles*, per dir-ho així, i que s'emmarcava plenament dins del «retorn a Llorente» que venia impulsant d'ençà la celebració del centenari del naixement del patriarca de la Renaixença valenciana. Així, resulta evident que, tot i no formar-ne part i fins i tot haver-ne criticat el funcionament, Salvador considerava la importància de l'activitat de Lo Rat Penat des d'anys enrere. I que se sentia amb suficient autoritat per a, en una data com abril de 1936, en plena celebració del centenari llorentí, adreçar-se des de les columnes de *Las Provincias* als responsables de la societat per a recordar-los que «Llorente dedicà a la Festa

[dels Jocs Florals] bellíssimes composicions poètiques; procurà que la història dels Jocs Florals, tan unida a la història del Rat-Penat, fóra ben plena. I el Rat Penat, en l'any actual, es prepara la seua festa major en homenatge al patriarca de la poesia valenciana. L'homenatge és just» (Salvador 1936b). En aquest sentit, reclamava que el certamen tinguera com a objectiu principal «estudiar els múltiples caires de la vida i de l'obra llorentina», perquè «tot el que s'ha publicat referent a la vida i a l'obra de Llorente és meritori, però és escàs encara». A la vegada, recordava que «un homenatge a Llorente tenint per base estudis llorentins no es pot improvisar perquè la improvisació està barallada amb la sapiència»; i es queixava que «amb un parell escàs de mesos els nostres homes de lletres no tindran prou temps per a bastir els treballs d'investigació i crítica que el Cartell els demanarà» (Salvador 1936b). Amb això donava a entendre que, malgrat guiar-los una clara intenció d'estudi i divulgació llorentins, ni les formes d'anunci ni els terminis que barallava Lo Rat Penat no eren els més adients.

L'ingrés de Carles Salvador a l'entitat, però, no es limità a l'organització dels cursos de llengua. La seua vinculació a la societat d'amadors de les glòries valencianes fou completa, podríem dir, com bé demostra la seua constant participació, durant aquest temps, en homenatges i fins i tot volums d'altri, com tot seguit podrem comprovar. Així, sembla ben significativa, en aquest sentit, la invitació que, en qualitat de «President de la Comissió de Literatura de Lo Rat Penat», adreçà a Llorente i Falcó amb motiu del recital poètic d'Enric Duran i Tortajada que se celebrà el «diumenge dia 15 de Maig [de 1947] a les 7 i ½ de la vesprada en el Saló de Reines d'aquesta entitat, essent el tema de la lectura “Els poemes de Benimodo. Versos llorejats i versos inèdits”», invitació que es conserva a l'Arxiu Biblioteca Llorente i que reproduïm en apèndix. I més eloqüent i significativa encara sembla la seua participació en la vetlada d'homenatge que el 10 de maig de 1951 Lo Rat Penat dedicà al mestre Francesc Andrés, «gran impulsor de la secció musical» de l'entitat. Tal com reporta la crònica que, tres dies després, publicà *Las Provincias*, l'homenat-

ge —que tingué dues parts: una de literària i una altra de musical— comptà amb la participació, entre d'altres, de «los poetas Carles Salvador, el reputado escritor valenciano Morante Borrás, Enrique Durán y Tortajada, Ricardo Sanmartín [...], constituyendo una nota emotiva la actuación de las discípulas del homenajeadó y de otros distinguidos músicos y escritores». Per la seua banda, Salvador, que devia tindre una certa relació amistosa amb l'homenatjat, no sols es limità a participar en l'acte, sinó que redactà, *ex professo*, un sonet —a hores d'ara inèdit— titulat «En l'homenatge del Rat-Penat al mestre Francesc Andrés»,⁹ que està datat a «Ciutat, 10 de maig de 1951», i que diu així:

Voldria dir avui que el cor confessa
tot el que tinc al cor de dolç i bell
i com els mots amostren la llur pressa
per al paper anar des del cervell.

Perquè sou vós, Andrés, qui cada dia
heu educat la veu, amb gust i anhel,
de tants artistes grans que ara fan via
pel triomfal camí que porta al cel.

I al Rat-Penat, ací a la casa
que el sentiment terral té per raó
haveu vingut de temps amb ferma passa

per fer gaudir-nos versos i cançó.
Oh Mestre Andrés, sereu sempre lloat
sota les ales d'or del Rat-Penat.

Tot i tractar-se d'una composició literàriament discretíssima, sembla molt representativa de com l'opció que Salvador prengué durant els seus darrers anys de vida identificava «implícitament poesia popular amb tasca patriòtica»; i com el retorn a Llorente i al popularisme constituïen per a ell una de les solucions

9. Se'n conserva còpia mecanografiada a l'Arxiu Carles Salvador, carpeta 4.

perquè, en aquell context social i polític, la ruptura entre la literatura culta i la popular no s'aprofundirà encara més i més (Cortés 1995: 238-239).

En aquest mateix sentit, no menys eloqüent i significatiu em sembla l'epíleg que, sota el títol de «Senyal», Salvador redactà un any abans de morir per al poemari *Mestre en Gai Saber* (1954), que havia sigut redactat per un dels capellans poetes més prolífics de la postguerra valenciana: el franciscà Bernardí Rubert Candau, un assidu dels Jocs Florals de València a qui Salvador (1954: 77) qualificà com a «Poeta de l'entusiasme» (Roca 1994: 80). D'aquesta manera, l'autor de *Plàstic* hi feia una reivindicació dels certàmens, justes literàries i jocs florals «de qualsevol indret, tots molt honorables, lloables i aplaudibles»; convocatòries que, durant els durs anys de la postguerra, mantenien encesa la flama del conreu literari en valencià i evitaven l'esquinçament entre la literatura culta i la popular, tal com acabem d'assenyalar. «Apagueu, si us plau — a la força hauria de ser— aquest entusiasme i voreu substituïda la nostra llengua. Beneït entusiasme, doncs, que manté viu el foc de la tradició de les Festes de la Poesia Valenciana», conclouïa Salvador (1954: 78).

En relació a les «Paraules proemials» amb què el mestre de Benassal encapçalà el poemari *Fulles al vent* (1951), del seu exdeixeble Lluís Lamarca, cal dir que hi insistia —si fa no fa en els mateixos termes, tot i que potser encara amb major força i nitidesa— en la importància del retorn a Llorente que ja havia manifestat al treball «Llorente i els infants» (1944) i a la segona ressenya a *Poesies valencianes* (1947). Deia Salvador (1951: 5) en aquella nova ocasió:

El doctor Lluís Laporta sembla haver escoltat el meu crit renovellador llançat als quatre punts cardinals de les lletres valencianes de la post guerra: «¡Retornem a Llorente!», és a dir, retornem al sentiment, després d'haver comprovat que una excessiva literatura valenciana intel·lectualista, freda i decadent, carregada de cerebrals universalismes i de forçada imatgeria ja tòpica dins les més novelles escoles poètiques, podria fer perillar el recobriment popular que, per altres qüestions, històricament és mediocre.

I rematava: «Aquest retorn a Llorente no vol dir mai ni incorrecció gramatical, ni apartament de la puritat lèxica. Al contrari: aprofitament de tots els guanys lingüístics posats al servei de l'expressió que va dreta al cor per tal de guanyar la intel·ligència». Una explicació ben diàfana, sens dubte.

D'altra banda, cal recordar —tal com va fer en 1981 Ricard Blasco— que no tot foren flors i violes; i que si bé el retorn a Llorente tingué una certa acceptació i unes conseqüències positives en els anys immediatament posteriors a la Guerra Civil,

sonà a heretgia en les orelles d'alguns primmirats. Carles Salvador, l'antibarraquista de 1923, abjurava i es convertia al barraquisme! Ja es comprén que, plantejada així, la qüestió havia de commocionar la modestíssima «vida literària» que menaven els lletraferits valencians dels tristos anys quaranta. Un escriptor jove aleshores, Miquel Adlert, censurà severament l'actitud de Carles Salvador. [Blasco 1981]

En aquest mateix sentit, més recentment Gonçal López-Pampló (2012: 160-161) ha afirmat que el retorn a Llorente «fou un dels factors que conduí a l'agre enfrontament que [Salvador] tingué amb els escriptors joves reunits al voltant del grup Torre, en particular amb Miquel Adlert i, en menor mesura, Xavier Casp».

En referència a la relació intel·lectual i amistosa que mantingueren Carles Salvador i Teodor Llorente i Falcó —quasi sempre mediatitzada per l'admiració del primer envers el pare del segon—, cal assenyalar que, a banda de les cartes que ens han arribat i de les col·laboracions habituals de Salvador en el diari i l'almanac de *Las Provincias*, sabem que, amb posterioritat a la Guerra Civil —en què, atesa la seua vinculació i fidelitat al govern de la Segona República, passa per dificultats—, Salvador hagué de patir un procés de depuració en què fou acusat d'«izquierdista. Miembro fundador de la Alianza de Intelectuales Anti-fascistas. Miembro del Comité de esta entidad roja. Secretario de la misma en la sección de Cultura Valenciana» (Salvador 1994: 257); i que, a l'hora de presentar «el

plec de descàrrecs, seguint els plantejaments de la majoria dels mestres acusats, és a dir, de negació dels compromisos polítics de l'etapa anterior, [comptà] amb nombrosos avals com ara [el de] Teodor Llorente [i Falcó]» (Ramos 2015: 28).

De fet, un dels documents inèdits que ens ha pervingut de la relació entre Carles Salvador i Teodor Llorente i Falcó ha de ser, sens dubte, un esborrany de l'aval amb què el director de *Las Provincias* ajudà el mestre de Benassal, que transcrivim en apèndix.¹⁰ Així, ha de tractar-se d'una proposta d'aval, escrit amb lletra del mateix Salvador, de vuit línies datada a València el 23 d'abril de 1940 en què Llorente i Falcó acreditaria que el seu amic havia col·laborat, tant en el diari com en l'almanac de *Las Provincias*, «asiduamente [...] durante los años anteriores al glorioso movimiento nacional [...], dedicando sus actividades literarias valencianas y castellananas a estas publicaciones por ser ambas eminentemente de derechas». Juntament amb la nota, i sota el títol de «Documents», també ens ha pervingut un full amb el llistat dels tretze avals que Salvador degué incloure en l'expedient de depuració, i on, a més de «Llorente» (el núm. 7) i «*Las Provincias*» (el núm. 13), hi figuren els noms de: «1.- Vilaplana», «2.- Neutralitat (poesia)», «3.- Cornet», «4.- Alcover», «5.- don Bernardo Asensi», «6. Retro y Vicari», «8.- Raquel», «9.- Mulet», «10. Soriano y Ballester (Isidro)», «11. Escrivà» i «12.- P. Alventosa». Amb la qual cosa podem concloure que els avals no eren molts, i de persones no massa significatives.

Així mateix, sabem també que a l'Arxiu Biblioteca Llorente es conserven, actualment, cinc dels volums que Carles Salvador va publicar, tres dels quals dedicats del seu puny i lletra: *Vocabulari ortogràfic valencià* (1933), *El bes als llavis. Poemes* (1934) —dedicat «A Teodor Llorente i Falcó —notable escriptor valencià— molt afectuosament»—, *Cant i encant de Benassal*.

10. Es conserva a l'Arxiu Carles Salvador, carpeta 3: expedients depuradors, caixa 21. Vull donar les gràcies a l'amic Josep Daniel Climent per haver-me comunicat l'existència d'aquest document.

Estampes vilatanes (1945) —«A don Teodor Llorente Falcó, bon amic i gran protector de les Lletres Valencianes. Molt afectuosament»—, *Poema de la Verge dels Desemparats* (1948) —«A l'estimat amic i admirat escriptor En Teodor Llorente amb tot l'afecte»— i *Parleu bé! Notes lingüístiques* (1957). Així mateix, també s'hi conserva l'opuscle *Jardinet. Poemes 1943-1947* (1947), de Sofia Salvador i Monferrer (1925-1995), dedicat «A don Teodor Llorente, l'incansable protector de les lletres valencianes. Respectuosament».

En referència al poemari de la jove Sofia, de 22 anys, i també a la relació d'amistat que —si més no durant els anys 1935-1955— va unir Carles Salvador i Teodor Llorente i Falcó, resulta ben significativa la carta que el mestre de Benassal adreçà al director de *Las Provincias* el 8 de juliol de 1947, en què no dubtava a sol·licitar la publicació d'una ressenya de *Jardinet* com una manera de promocionar i esperonar la novella escriptora: «La meua filla, encara que massa joveneta per a una tal cosa, ha publicat el seu primer llibre de poesies [...]. Li envia un exemplar dedicat i un altre per al Sr. Calvo Acacio per si té a bé ocupar-se d'aquest volumet de poesies».

D'altra banda, les nou cartes inèdites que Salvador i Llorente i Falcó intercanviaren aporten també nombrosa informació sobre la tasca de promoció i animació cultural que portava a terme l'autor de *Plàstic*. En aquest sentit, les tres de Llorente i Falcó que ens han pervingut no només parlen de l'interés que Salvador tenia per la lírica llorentina, sinó també de la seua col·laboració al diari i l'almanac de *Las Provincias*. Així, a la primera d'aquestes epístoles, datada a València el 12 de juny de 1935, el fill de Llorente, que el tractava d'«Estimadíssim amic», s'interessava per la salut de Salvador i deia: «Ja que li escric le ricorde que quant antes m'envie la poesia del nostre Almanac». Composició que, molt probablement, deu tractar-se de la que, amb el títol de «L'alegria de l'amor» i el subtítol de «Cançó humorística», fou reproduïda a les pàgines 271-272 de l'*Almanaque Las Provincias* per a 1936.

De la mateixa manera, en la carta datada el 28 de juliol de 1948 —i escrita, significativament, en castellà—, Llorente i Falcó afirmava, amb un evident

to humorístic: «Le “confirmo” en el cargo de “cronista” de Bena[s]al durante la temporada estival». I encara: «Mande ya su poesía y la de su hija para el Almanaque». De fet, a la pàgina 216 de l'*Almanaque Las Provincias* per a 1949 aparegué publicada una poesia de Sofia Salvador que portava per títol «El meu davantal nou»; i a les pàgines 275-279 d'aquell mateix volum fou reproduït un interessant article històric de Carles Salvador titulat «El Llibre de Rúbriques de Benassal».

Finalment, la tercera de les cartes que Llorente i Falcó adreçà a Salvador no porta data de redacció; però, sens dubte, ha de pertànyer al període immediatament anterior a la Guerra Civil; i, molt probablement, a l'any 1936. Si ho considere així és bàsicament per dos motius: en primer lloc, perquè està redactada en valencià (tot sembla indicar que, amb l'adveniment de la dictadura franquista, i per motius fàcilment deduïbles del context sociopolític, Llorente i Falcó passà a redactar totes les seues cartes en castellà). I en segon lloc, perquè, a més d'agrair-li l'enviament d'un treball, una de les coses que comunica a Salvador és que «hare [*sic*] estic també arreglant el volum v, que pasa a iv». En la meua opinió, Llorente i Falcó es referia al volum iv de l'*Epistolari Llorente*, que finalment quedà inèdit (en 1930 el conjunt de l'epistolari llorentí ja estava projectat per a cinc volums, dels quals, a causa de la Guerra Civil, només en varen veure la llum tres). Així, és molt possible que aquesta carta fora redactada durant els primers mesos de 1936, quan, una vegada enllestit el volum tercer,¹¹ Llorente i Falcó començà a treballar en el quart, que fou publicat ara fa tres anys (Llorente 2013).

D'altra banda, i pel que fa a les sis cartes que Salvador envià a Llorente i Falcó, cal destacar que, amb data 20 de juny de 1935, el mestre de Benassal

11. Respecte al volum iii de l'*Epistolari Llorente*, cal dir que, només recentment i de la mà del malaguanyat Juan Teodoro Corbín Llorente (2013: 65), hem sabut que, encara que porta peu d'impremta de 1936, per haver estat compostat en aquell any, la Guerra Civil n'interrompé la impressió, i fou així que finalment no veié la llum fins a l'any 1945, després de superar no poques dificultats de tot tipus.

escrivia: «Adjunt unes quartilles per a la vostra interessant pàgina de “Las Provincias”. Us envie també una poesia d’un poeta que ara comença (molt bon amic meu, crec que subscriptor del vostre diari puix que el té a casa cada dia) al qual poeta hauríem d’animar publicant-li alguna composició». I encara hi afegia: «Per a què faça “pendant” us n’envie jo una altra meua facilitant-vos material». Sens dubte, el «poeta que ara comença»—i del qual Salvador no en revelava el nom— devia ser Maria Ibars. Ho sabem perquè dotze dies després, el 2 de juliol, aparegueren a la pàgina 17 del diari *Las Provincias* els poemes «Tendresa», signat per «M. Ibars», i «Copa d’amargor», de Salvador; mentre que el text —les quartilles— a què també al·ludeix la carta devia ser l’article «Un pintor quatrecentista» que també fou reproduït a la mateixa pàgina del diari.

Així, onze dies després, el 13 de juliol, Salvador s’adreçava novament a Llorente i Falcó per a manifestar-li que estava «molt agraït per haver publicat els treballs que darrerament us vaig trametre»; i també que «ara us envie un altre de poesia del novell poeta Ibars», composició que deu ser la titulada «Fosfens», que aparegué a *Las Provincias* el 3 de setembre de 1935. Per uns motius o altres, Salvador no s’atrevia a desvetllar que darrere el cognom Ibars s’amagava una dona; i encara tardà mesos a fer-ho. De fet, tant degué ser el misteri amb què embolcallà aquell nom, desconegut per a Llorente i Falcó, que, molt probablement, el director de *Las Provincias* arribà a pensar que, en realitat, es tractava d’un pseudònim del mestre de Benassal (possiblement també perquè els originals de Salvador i d’Ibars li arribaven transcrits per la mateixa mà). Això és el que explica que, en una nova missiva, datada el 22 de novembre de 1935, Salvador escriguera: «Us vaig enviar un treball signat M. Ibars. No és meu. És d’una escriptora valenciana incorporada de poc al nostre moviment, que escriu molt bé ja, els treballs de la qual retoque jo i els transcriu. És subscriptora de *Las Provincias* i si li conte aquestes coses és per a que sàpia vosté que no és un pseudònim meu».

D'altra banda, i en referència a la seua tasca d'animador de la vida cultural valenciana, ben significatiu em sembla també el comentari que és possible llegir a aquella mateixa carta: «Tinc entès que el diumenge pròxim *El Mercantil* dona una pàgina valenciana molt afinada. No seria convenient afinar més i més la de *Las Provincias*? Aquestes pàgines agraden molt a la gent». Salvador es referia a la plana setmanal que tots dos diaris dedicaven a temes històrics i literaris —culturals, en general— de temàtica valenciana, i que sens dubte el mestre de Benassal hauria desitjat més freqüents i millor bastides.

En darrer terme, voldria reportar un fet anecdòtic o menor, si es vol, però eloqüent, que exemplifica d'una manera ben expressiva el sentit del llorentinisme que Carles Salvador practicà durant els darrers anys de la seua vida. Es tracta de la visita que, en febrer de 1946, l'escriptor realitzà, juntament amb els seus fills Carles i Sofia i un grup d'escolars, a la casa que Llorente posseïa al municipi de Museros (l'Horta Nord),¹² on Carles Salvador i Monferrer —el seu fill— exercia com a docent. El recorregut que hi realitzaren fou relatat, pocs dies després i amb tot tipus de detalls, per Sofia Salvador i Monferrer en un article titulat «El huerto de Llorente, de Museros», i publicat a *Las Provincias* el 5 de març de 1946.

Així, el primer que feia Sofia era declarar que, «desde que mi hermano tomó posesión de la escuela nacional de Museros, tuve la necesidad espiritual de conocer el pueblo del poeta Llorente». Senyal, possiblement, que havia viscut el llorentinisme des del bressol: «Yo conocía el pensamiento y el alma del gran poeta don Teodoro por la lectura de sus composiciones poéticas, y tenía grandes deseos de conocer algo de lo que le había sido íntimo en su vida», prosseguia. Gràcies a aquella narració sabem que l'ocasió es presentà

12. El poemari de Lluís Laporta *Fulles al vent* (1951), abans al·ludit, inclou una composició titulada «Al poeta Llorente (Amb motiu d'una visita a l'hort de Museros)» (p. 48-49). I no ens ha d'estranyar, ja que, tal com explicà Duran i Tortajada (1948: 9), a la postguerra la casa llorentina de Museros esdevingué «el Santuario de la Poesía valenciana», «un monumento espiritual digno de ser visitado y venerado por todos los valencianos».

«al visitar la semana pasada los maestros de la localidad don Manuel Navarro y don Carlos, mi hermano, con los niños de sus clases, la casa y el huerto del poeta, con objeto de ampliar unas lecciones escolares dedicadas al estudio de la vida y la obra llorentinas»; i que, en un moment determinat de la visita,

mi padre, gran admirador del poeta, [...] leyó la composición no acabada y que se titula «En casa d'un antiquari», y explicó que el poeta se puso enfermo de gravedad el mes de junio de 1911 en una de estas habitaciones, y que dicha poesía la iba dictando a su íntimo amigo el canónigo Sanchis Sivera, y que no pudo terminar por sobrevenirle la muerte. [Salvador 1946]

Posteriorment, els escolars recitaren alguns poemes llorentins, com ara «Arròs amb fesols i naps», que, segons Sofia, «muchos de ellos saben de memoria, y celebraron una vez más la gracia y la ingenuidad infantil de tan bella composición». L'anècdota resulta ben eloqüent i significativa, ja que no hi ha dubte que era eixa empatia —infantil, en aquest cas— la que el polític de l'idioma buscava provocar entre el públic lector valencià menys conreat, en propugnar el famós retorn a Llorente.

Aquella visita a l'hort llorentí no fou, però, l'última. I, de fet, Salvador degué tornar-hi en dues ocasions més, com a mínim. Així, tal com va documentar Pere-Enric Barreda (2012: 89), en 1948 «hi van anar Josep Giner Marco (Guillem Renat), Carles Salvador, Enric Duran i Tortajada i Enric Soler i Godes. Duran va ressenyar l'excursió en un article on es publicava la mateixa fotografia» (que reproduceix Barreda 2012: 88)¹³. I, tal com continua Barreda (2012: 89), «més tard, el 24 de juny de 1949, se'n va fer una altra, organitzada per LRP, quan tots ells ja en formaven part des de feia mig any.

13. Amb tot, si ens fixem bé, veurem com la fotografia que reproduí Duran i Tortajada en l'article que publicà al núm. 165, p. 9, de la revista *Valencia Atracción* i la que reproduí Barreda (2012: 88) són molt semblants, però no exactes. Són fotografies consecutives, però no idèntiques, ja que un dels quatre personatges que hi apareixen, concretament Duran i Tortajada (el segon per l'esquerra), té els braços en posició diferent.

Amb motiu d'aquesta visita Carles va escriure la poesia "En el jardí de Musseros". Una composició, a dia de hui inèdita, que es conserva a l'Arxiu de la Fundació Carles Salvador, de Benassal, i que diu així:

En el jardí de Musseros,
on el Poeta escriví
versos i versos i versos
que ens han fet rejuvenir
el conreu de nostres lletres
vernaculars, som avui;
sota el blau etern del cel,
dintre la llum del matí,
vora la mar sempre blava
i enmig l'Horta que ens nodrix...
Siga la nostra presència
la veu calenta del pit.

En el jardí de Musseros
on el Poeta escriví
sota arcades de palmeres
i a l'ombra espesa dels pins;
vora els rosers plens de roses
vora violes humils;
vora les verdes llimeres
i les flors dels gessamins.
En el jardí tan poètic,
que té llorers i té llirs...
Siga la nostra presència
la veu calenta del pit.

El fet passat és Història
i històric, el fet d'avui;
cada vers que escriu la ploma
és un sellar positiu

per a refer de la Pàtria
el sant nom i l'esperit.
Si som bons valencians
cada dia i cada nit
en el jardí de Llorente
serem germans els amics.
Siga eterna en la presència
la veu calenta del pit.

En conclusió, doncs, podem afirmar que el llorentinisme de Carles Salvador, constant al llarg de tota la seua vida, presenta, si més no, dues vessants. D'una banda, sabem que, des de la infantesa i durant tota l'etapa de formació, Salvador tingué l'obra poètica de Llorente com a primer referent lingüístic i literari. I, d'una altra, que el «retorn a Llorente» —que, bàsicament com a estudiós, començà a promulgar a partir de la commemoració del centenari del naixement del poeta— s'ha d'entendre com una tàctica que pretenia l'aproximació dels valencians a la tradició literària que provenia de la Renaixença i es fonamentava en el sentiment, després de comprovar com l'intent de renovació literària practicat durant les avantguardes no havia tingut quasi acceptació i en un moment de forta repressió lingüística i cultural. Per tant, podem concloure que el llorentinisme de Carles Salvador tenia tant d'opció estètica com d'estratègica, de lírica com d'instrumental. I que, en darrera instància, fou expressió de la seua profunda estima envers tot allò que conforma la identitat valenciana, amb la llengua i la literatura en primer terme.

BIBLIOGRAFIA

- BLASCO, Ricard (1981): «Carles Salvador i el "Retorn a Llorente"», *Diario de Valencia*, 21 d'octubre de 1981.
- BARREDA, Pere-Enric (2012): *Carles Salvador: una vida en imatges*, Benassal: Publicacions de la Fundació Carles Salvador.

- CORBÍN LLORENTE, Juan Teodoro (2013): «Introducción», *Teodoro Llorente Olivares, Epistolario (1866-1911)*, València: Generalitat Valenciana, pp. 13-70.
- CORTÉS, Santi (1995): *València sota el règim franquista (1939-1951)*, València – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana - Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006): *Ensenyament i resistència cultural. Els Cursos de Llengua de Lo Rat Penat (1949-1975)*, Paiporta: Denes.
- DURAN DE VALÈNCIA, Miquel (1936a): «El poeta Teodor Llorente, iniciador, a València, de la Renaixença de l'idioma i de les lletres», *La República de les Lletres*, 7, pp. 3-4.
- (1936b): *Teodor Llorente*, Barcelona: Barcino.
- DURAN I TORTAJADA, Enric (1948): «La casa llorentina de Museros», *Valencia Atracción*, 165, pp. 8-9.
- GUARNER, Lluís (1929): *Teodoro Llorente. Sus mejores versos*, Madrid: Imp. de Sordomudos.
- (1985): *La Renaixença valenciana i Teodor Llorente*, Barcelona: Edicions 62.
- LÓPEZ-PAMPLÓ, Gonçal (2012): «La conferència “Llorente i els infants” de Carles Salvador (1948). Estudi i transcripció», *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 153-207.
- LLORENTE, Teodor (1885): «Endressa. Al senyor don Marian Aguiló, en la Biblioteca de la Universitat de Barcelona», *Llibret de versos*, València: Teodor Llorente y C^a, Editors.
- (2013): *Epistolario (1866-1911)*, València: Generalitat Valenciana.
- LLORENTE I FALCÓ, Teodor (1932): *Mistral i Llorente (Recull de notícies i impressions)*, València: L'Estel.
- PIERA, Josep (2012): *El somni d'una pàtria de paraules (Biografia de Teodor Llorente)*, Alzira: Bromera.

- PITARCH, Vicent (1994): «Carles Salvador, l'autoritat gramatical», *Caplletra*, 16, pp. 33-48.
- RAMOS, Alfred (2015), «Carles Salvador, la lluita per l'escola en valencià», *Saó*, 404, pp. 26-28.
- ROCA, Rafael (1994): «Poemes des de la sagristia. Poesia religiosa de postguerra al País Valencià», *Qüestions de Vida Cristiana*, 171, pp. 69-82.
- (2011): *Teodor Llorente, patriarca de la Renaixença*, València, AVL.
- SALVADOR, Carles (1935): «Teodor Llorente i Olivares», *Las Provincias*, 9 de juny de 1935, p. 18.
- (1936a): «Llorente i l'idioma», *La República de les Lletres*, 7, pp. 22-23.
- (1936b): «Llorente i els Jocs Florals 1936», *Las Provincias*, 21 d'abril de 1936, p. 15.
- (1936c): «Poesies valencianes escrites per Llorente», *Las Provincias*, 26 de maig de 1936, p. 19.
- (1941): «La zoologia i la botànica en les poesies de Llorente», *Almanaque Las Provincias per a 1945*, València: Editorial F. Doménech, pp. 105-109.
- (1944): «Per a una antologia poètica», *Almanaque Las Provincias per a 1945*, València: Editorial F. Doménech, pp. 241-243.
- (1947): «Poesías valencianas de Llorente», *Las Provincias*, 26 d'abril de 1947. Reproduït a Simbor, ed. 2000, pp. 252-255.
- SALVADOR, Sofia (1946): «El huerto de Llorente, de Museros», *Las Provincias*, 5 de març de 1946. Reproduït a Roca, ed. 2011, pp. 139-140.
- (1994): «Carles Salvador i Gimeno: l'home i l'obra», *Caplletra*, 16, pp. 249-259.
- SANCHIS SIVERA, Josep (1911): «Biografía del laureado vate Teodoro Llorente y Olivares», *Lo Rat-Penat. Revista Mensual*, 7, València, juliol de 1911, pp. 290-370.
- SIMBOR, Vicent (1983): *Carles Salvador i Gimeno: una obra decisiva*, València: Diputació Provincial de València.

- ed. (2000): *Carles Salvador, papers de premsa*, València: Institució Alfons el Magnànim.
- (2012): «“La barraca” llorentina: la creació d’un tòpic literari contemporani», *Teodor Llorente, cent anys després*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 91-121.

APÈNDIX

Article «Teodor Llorente», publicat per Carles Salvador a la secció «Glosari» del *Diario de la Mañana de Castelló de la Plana* el 16 d’abril de 1929.

Aquest poeta valencià del segle passat és ple d’interés encara. La publicació de part de l’epistolari llorentí per un costat, i la traducció castellana d’una seua antologia, l’han posat a les pàgines dels quotidians i de les revistes literàries.

Ben lluny la poètica d’ara de la poètica llorentina, no obstant els Jocs Florals, amb la freda colla de rimadors carrinclóns. Ben lluny d[e] l’estètica llorentina estem nosaltres, els poetes de avanguardia.

Ben lluny, naturalment. Però vullgues o no vullgues, tots som fills de Llorente.

Si ell va cantar «la Barraca», trobant-li bel·leses i copsant tradicions, nosaltres hem bescantat la barraca per insuficient al llaurador actual. Ell la mirava per un costat i ens va fer sentir l’amor pairal. Li estem agrats, encara que no cantem la seua tonada de mel. Nosaltres alcem un altar a la poesia «La Barraca» i al mateix temps enderroquem —mentalment— totes les barraques de l’horta. Estimem les línies de la barraca com a decoratives. No mai com a vivienda.

Aquestes paraules sonarán com a blasfèmies als valencianistes de falla, tabal i traca; als amadors dels tipismes. No li fa res.

Nosaltres, tot declarant que el llaurador no mereix viure en una barraca de fang i pallús, sinó en una bona casa de llaurador, seguim estimant a Teodor Llorente com a pare de poetes valencians.

Epistolari entre Carles Salvador i Teodor Llorente i Falcó

1. *De Teodor Llorente i Falcó*

Sr. D. Carles Salvador.

Estimadíssim amic: ab molt de gust li envie la poesia de mon pare que V. me demana. Veig ab gust que s'ha restablí de la dolència que patia, i per això li felicite.

Ja que li escric le ricorde que cuant antes m'envie la poesia del nostre Almanac.

Molt celebraré vore'l per València en el mes de juliol.

Resibixca una forta abrasada de son amic

q.l.m.l.i

T. Llorente Falcó

València, 12 de juny de 1935.

2. *De Carles Salvador*

Ciutat 20 juny 1935

Sr. Teodor Llorente

Admirat Sr. i amic: Adjunt unes quartilles per a la vostra interessant pàgina de «Las Provincias». Us envie també una poesia d'un poeta que ara comença (molt bon amic meu, crec que subscriptor del vostre diari puix que el té a casa cada dia) al qual poeta hauriem d'animar publicant-li alguna composició. Per a què faça «pendant» us n'envie jo una altra meua facilitant-vos material.

Estic, com sabeu de sempre, a la vostra disposició.

Vostre affm. amic i servidor

Carles Salvador

3. De Carles Salvador

València 13 juliol 1935

Sr. Teodor Llorente

Ciutat

Distingit Sr. i amic: Molt agraït per haver publicat els treballs que darrerament us vaig trametre. Ara us envie un altre de poesia del novell poeta Ibars.

Com que demà ix a Benassal us promet un article meu parlant sobre les pintures rupestres descobertes en aquella vila, ara fa poc.

Vostre affm. amic

Carles Salvador

4. De Carles Salvador

Sr. En Teodor Llorente

Estimat amic En Teodor: Amb molt de gust he corregit les proves d'impres-
ta que m'haveu enviat. Espere noves proves per a seguir treballant.

L'advertència preliminar ha eixit bastant defectuosa de caixes i com què val la pena de refer-la i no és gens llarga l'he transcrita de nou per a què la componen novament. Li aconselle ho faça així perquè ni el regent va a poder-se entendre.

Si no ho pren a mal podria enviar-me les quartilles de la biografia del vostre il·lustre pare abans de compondre per retocar-les si fera falta. (Aniran en valencià, veritat?)

Com pot vore l'ortografia de les poesies no la retoque, tal com vàrem quedar.

Tinc entès que el diumenge pròxim *El Mercantil* dona una pàgina valenciana molt afinada. No seria convenient afinar més i més la de *Las Provincias*? Aquestes pàgines agraden molt a la gent.

Us vaig enviar un treball signat M. Ibars. No és meu. És d'una escriptora valenciana incorporada de poc al nostre moviment, que escriu molt bé ja

Rafael Roca

els treballs de la qual retoque jo i els transcric. És subscriptora de *Las Provincias* i si li conte aquestes coses és per a que sàpia vosté que no és un pseudònim meu.

En tindre temps li faré un article per a la Pàgina Valenciana.

Mane a son affm. amic i servidor

Carles Salvador

22 novembre 1935

5. *De Teodor Llorente i Falcó*

[Sense data. Circa 1936]

Sr. D. Carles Salvador

Estimat amic: moltes gràcies per el seu treball. És cosa migrosa. Yo Hu completaré. Hare estic també arreglant el volum V, que pasa a IV. Estic de faena per damunt del cap.

Un fort abras de son affm

T. Llorente Falcó

¿Has vist ya el Almanac? ¿Qué li pareix?

6. *Esborrany de l'aval de Teodor Llorente i Falcó (lletra de Carles Salvador)*

Teodoro Llorente Falcó, director de *Las Provincias* manifiesta a petición del interesado, que don Carles Salvador Gimeno, maestro nacional, ha colaborado asiduamente en este diario durante los años anteriores al glorioso movimiento nacional así como en el *Almanaque* del mismo, dedicando sus actividades literarias valencianas y castellanas a estas publicaciones por ser ambas eminentemente de derechas.

Valencia 23 de abril de 1940.

7. *De Carles Salvador*

Benassal, 11 de juliol 1944

Sr. don Teodor Llorente. València

Estimadíssim i admirat amic i mestre:

Fa dos dies que estic a Benassal i us he de dir que entre la colònia d'èstiu de la Font d'En Segures hi ha gran satisfacció perquè enguany tenen «Las Provincias». Però els 25 exemplars que se reben no hi ha per a res. El paqueter voldria un augment de 25 exemplars més o siga que li enviaren 50 exemplars i ha escrit al Sr. Administrador.

M'encarrega el paqueter que influïxca jo per al millor servei dels abundosos lectors del diari. Si fos possible que serviren els 50 exemplars, amb que vós avisàreu al Sr. Administrador estaria tot resolt.

Maneu al vostre affm. amic

Carles Salvador

Carrer Mn. Garcia Girona, 17

Nota: Us anuncie un treball, per a l'Almanac, que estic redactant:

«Els infants en la poesia valenciana de Llorente».

Vostre,

Carles

8. *De Carles Salvador*

Ciutat, 8 juliol 1947

Sr. En Teodor Llorente

Estimat amic: La meua filla, encara que massa joveneta per a una tal cosa, ha publicat el seu primer llibre de poesies, *Jardinet*, que, com vosté vorà, no té ninguna pretenció transcendental i està escrit amb un llenguatge molt senzill i entenedor.

Rafael Roca

Li envia un exemplar dedicat i un altre per al Sr. Calvo Acacio per si té a bé ocupar-se d'aquest volumet de poesies.

¿Aniria bé la foto de la jove autora per animar-la més a escriure en valencià?

No s'oblida de les *Cartes llorentines* el vostre affm. amic i servent

Carles Salvador

9. De Teodor Llorente i Falcó

Valencia, 28 julio 1948

Sr. D. Carlos Salvador.

Mi querido amigo: le «confirmo» en el cargo de «cronista» de Bena[s]al durante la temporada estival. Se raspapelaron [sic] sus anteriores cuartillas.

Mande ya su poesía y la de su hija para el Almanaque.

Suyoaffmo

q.l.m.l.e

T. Llorente Falcó

10. De Carles Salvador

El President de la Comissió de Literatura de

Lo Rat-Penat

E. LL. MM.

al senyor En Teodor Llorente i Falcó

i té el gust d'invitar a vosté i família al Recital Poètic que a càrreg del Mestre en Gai Saber

N'Enric Durán i Tortajada es cel-lebrarà el pròxim diumenge dia 15 de Maig a les 7 i ½ de la vesprada en el Saló de Reines d'aquesta entitat, essent el tema de la lectura «Els poemes de Benimodo. Versos llorejats i versos inèdits».

«Tots som fills de Llorente». El llorentinisme de Carles Salvador

Amb la col·laboració de l'il·lustre compositor En Manuel Palau i de la notable soprano senyoreta Emilia Muñoz.

Carles Salvador

aprofita plaent la present oportunitat per a retre-vos un testimoni de la més distinguida consideració y romandre a la vostra llaor prests.

València de Maig de 1949